

Betje. De zevende van
de kruidenier

Betje. De zevende van de kruidenier

Bep Mandemaker
Nynke Feenstra

'Probeer altijd het goede in een mens te zien'

Bij het schrijven van dit boek heb ik deze woorden van

Moeder in gedachten gehouden.

Bep Mandemaker (1929)

Coverontwerp: BraveNewBooks

ISBN: 9789402163803

© 2018, Nynke Feenstra en Bep Mandemaker,

2e druk

www.familiegeschiedenis-schrijven.nl

Inleiding

Op de tachtigste verjaardag van mijn moeder komt tante Bep naast me zitten. Het is 31 maart 2012 en we hebben met alle ooms en tantes die nog in leven zijn gegeten in Grand Café Willem in Middelburg.

‘Zeg Nynke, jij bent toch schrijver van beroep?’ begint ze.

‘Dat klopt, ja’, antwoord ik, verrast door haar vraag.

‘Ik heb de cursus Levensverhalen Schrijven gedaan en ben daarna doorgedaan met schrijven over hoe het vroeger bij ons thuis was. Zou je het eens willen lezen?’

Ik ben meteen heel nieuwsgierig. Want ik ken de verhalen over vroeger alleen van mijn moeder. Zij is het negende kind van mijn opa en oma.

Oma heeft een zwaar leven gehad, wist ik van mijn moeder.

Meermaals had ze mij daarover verteld: ‘Ze had tien kinderen, een winkel, Vader en Joost werden in de oorlog opgepakt en zaten in een concentratiekamp. Moeder stond er toen helemaal alleen voor. En daarna leefden we een jaar in het water....’ Mijn moeder schudde dan haar hoofd, alsof ze niet kon bevatten dat een mens dit allemaal kon doorstaan.

Ik kijk naar mijn moeder die verderop aan tafel zit en een stuk appeltaart verorbert. Ze lijkt steeds meer op oma, die ook vergeetachtig was. Mijn oma, die ik eigenlijk nooit goed heb leren kennen. Zij was te oud en ik was te jong. Ik was haar eenendertigste kleinkind. Toen ik klein was, gingen we op zondag bij haar op bezoek. Opa was al overleden. Ze woonde in een bejaardenhuis, Swerfrust. Ik en mijn zusjes zaten dan op een rijtje op de rand van haar bed. Er was geen ruimte om te spelen in het kleine kamertje en het was er erg warm. Oma had een glaasje sinas voor ons ingeschonken en we knabbelden op een froufrou koekje. Aan de muren hing ingelijst handwerk: een

merklap en een geborduurd oudhollands schilderij. Oma zat in haar fauteuil bij het raam en mijn ouders zaten ieder op een eetkamerstoel aan de tweepersoonstafel, die tegen de muur stond. Oma zei vaak hetzelfde: Dat de eenden beneden op het grasveld voor het rusthuis zoveel kabaal maakten. En dat mijn ouders zulke leuke kinders hadden. Vier meisjes. Dan knikte ze vriendelijk naar ons en vroeg: Hoe heten jullie? En hoe oud ben je?

Ik zie haar vriendelijke ogen achter die ouderwetse bril nog voor me. Ik wil graag meer weten over hoe zij en opa vroeger leefden en zeg tegen tante Bep dat ik haar verhaal graag wil lezen. In de weken die volgen krijg ik een heleboel stukjes tekst toegestuurd. Ik bewerk ze tot een verhaal dat ik hier en daar onderbreek met mijn aantekeningen. De hoofdstukken waarin ik aan het woord ben, zijn cursief gedrukt. In de andere is Betje, mijn tante Bep, de verteller.

Nynke Feenstra (1961)

1 De metselaar en het dienstmeisje

Ik ben het zevende kind van Filius, kruideniers te Koudekerke aan de Biggekerksestraatweg 6A¹. Mijn moeder en mijn oudste zus Jo stonden in de winkel, die ook 's avonds open was. Mijn vader ging met paard en wagen de boeren langs. We waren met z'n twaalfen thuis. Er kwam altijd veel volk bij ons over de vloer. Niet alleen klanten, ook buurvrouwen en speelkameraardjes. Het was dan ook een zeldzaamheid als ik alleen met Moeder in de kamer was. Moeder zat sokken te stoppen en ik was vanwege een hersenschudding thuisgebleven van school. Ik genoot ervan dat ik Moeder even voor mij alleen had.

'Moeder waarom hebben Vader en u geen trouwring?'

'Daar hadden we geen geld voor', zei Moeder. 'En later kwam het er niet meer van. Er kwamen steeds meer kinderen en die kostten ook geld.'

'Vind je het niet erg, dat je geen trouwring hebt?'

'Nee, hoor', zei Moeder. 'Je went er aan.'

'Hoe ging het eigenlijk, toen jullie trouwden?', wilde ik weten. Moeder liet het stopwerk in haar schoot rusten en zei na een korte aarzeling: 'We zijn niet in de kerk getrouwd.'

Moeder keek een beetje droevig, maar ik vroeg toch door. Ik wilde het weten.

'Deden ze dat toen niet, in de kerk trouwen?'

'Ja, zeker wel, en.... Ach, ik zal het je maar vertellen. We moesten trouwen, omdat je oudste zus Jo eraan kwam. Het was een zonde tegen het zevende gebod. Daarom mochten we niet in de kerk trouwen.'

Daar snapte ik niets van. Het zevende gebod, dat ging toch over echtbreken? Maar ik zei niks. Toen schoot me te binnen dat Moeder voor haar trouwen als dienstmeisje bij een domi-

¹ In dit pand is nu Oriental Garden gevestigd, Schuttestraat 10-12.

neesgezin had gewerkt. Ze woonde toen nog in Kamperland, op Noord-Beveland. De dominee preekte in de gereformeerde kerk, de kerk waartoe Moeder zelf ook behoorde. Ze woonde bij de dominee in.

‘Moeder, je werkte toch bij de dominee?’ begon ik.

‘Ja’, zei Moeder.

‘Hoe was het daar? Waren het aardige mensen?’

‘Ik had het daar naar mijn zin’, zei ze. ‘De dominee heette Baaij. Mevrouw en meneer Baaij hadden een dochtertje. Er kwamen weleens logés uit Holland en dat was echt iets bijzonders. Het gebeurde niet vaak dat er mensen uit Holland naar Kamperland kwamen.’ Ze zweeg even en ik zag een glimlach op haar gezicht verschijnen.

‘Wat is er?’ vroeg ik. ‘Waarom lach je?’

‘Een mevrouw uit Haarlem vroeg zelfs of ik bij haar wilde komen dienen. Het was een mooi aanbod, maar ik deed het toch maar niet. Het was zo ver weg. Ik bleef liever in Kamperland’.

Als de domineesfamilie op vakantie ging, liep Moeder met hen mee naar de veerboot. De Veerse Dam was er toen nog niet. Met die boot stak men toen de zeearm tussen Walcheren en Noord-Beveland over. De boot legde aan in Veere.

Onderweg naar de veerboot droeg Moeder hun koffers.

‘Vond je dat niet erg?’, vroeg ik.

‘Nee, natuurlijk niet. Het was voor mij een uitje. Ze bleven een paar weken weg en dan had ik het minder druk.’

Af en toe preekte de dominee in een ander dorp op Noord-Beveland. Hij ging dan op zaterdagmiddag weg en kwam ‘s maandags pas weer thuis, want ‘s zondags reisde men niet. Zondag was een rustdag.

‘Moeder’, ging ik door, ‘Kon de dominee jullie niet helpen en zorgen dat je toch in de kerk mocht trouwen?’

Moeder was even stil. Toen schudde ze haar hoofd.

'Dat beslist de kerkenraad. Niet de dominee', zei Moeder. We zwegen. Moeder richtte haar aandacht weer op de naald en het gat in de sok.

Wat een dom gedoe van de kerk, dacht ik bij mezelf.

'Hoe oud waren jullie, toen jullie gingen trouwen?'

'Je vader was 22 jaar en ik 21', zei Moeder.

Ik wist hun trouwdag wel, want het was op dezelfde dag als mijn verjaardag. Ze waren op vier maart 1914 getrouwd.

'En wat voor werk deed Vader?'

'Hij ging na de lagere school bij een aannemer werken. Als opperman.'

'Als opperman. Dat is toch iets heel hoogs?' zei ik trots.

Moeder schoot in de lach.

'Nee kind, dat is het laagste wat er is in de bouw. Dan moet je stenen sjouwen. Hij werd daarna metselaar.' Vader had weinig onderwijs gehad. In de winter ging hij naar de lagere school, maar in de zomer niet. Dan was hij koeienwachter. De koeien liepen in Kamperland op de dijken te grazen.

'Deze tafel hebben we voor ons huwelijk gekregen van Vaders baas', zei Moeder. Het was een lange tafel met aan beide uiteinden een uitschuifblad. We aten er elke dag met z'n twaalfen aan. De timmerman had hem gemaakt.

'Waar gingen jullie na je trouwen wonen, Moeder?'

'Bij mijn vader en moeder. Ik was de jongste. Mijn broers en mijn zuster Elisabeth waren al het huis uit. Mijn broer Joost was paardenknecht bij een boer. Mijn broer Adrie was in opleiding tot verpleger bij een inrichting voor geesteszieken in Bergen op Zoom. Elisabeth diende in een gezin in Middelburg. Ik ging af en toe naar haar toe. Dan moest ik eerst met de veerboot naar Veere en vandaar met de bus naar Middelburg.'

Moeder keek me verdrietig aan.

'Toen ik zwanger was van je oudste broer Dies, kwam Elisabeth terug naar Kamperland. Ze had tbc. Een paar dagen later was ze dood.'

We zaten zwijgend bij elkaar. Ik keek toe hoe moeder de sok stopte. Met een stompe naald spande ze grijze wollen draden tussen de randen van het gat. Daarna draaide ze haar werk een kwartslag en liet de naald en het draad dwars over- en onderlangs de draden gaan. Toen ze klaar was, bekeek ze het weefwerkje goedkeurend, knipte de draad af en kante hem af. 'Je bent naar haar vernoemt, Betje.'

Ze pakte de volgende sok. Een bruine. Ik zocht er in het mandje met stopgaren de juiste kleur bij.

'Wat deden jouw vader en moeder voor werk?'

'Vader werkte bij een boer. In de oogsttijd vroeg de boer of de vrouw ook mee wilde komen naar het land. Dat deed mijn moeder. In het najaar de aardappelen uit de grond halen was heel zwaar werk. De grond was zwaar van de regen, je stond in de blubber te werken en je kleren werden nat. Mijn vader was ook koster bij de gereformeerde kerk. Als moeder naar het land ging, moest ik overdag voor mijn oma zorgen, die bij ons inwoonde. Ik haalde haar 's ochtends uit bed. Dan deed ik de deurtjes van de bedstee open en zette een rij stoelen neer. M'n oma liep dan van stoel naar stoel naar de tafel, waar haar boterhammen klaarstonden. Ik was altijd blij als ze aan tafel zat, want ik was bang dat ze zou vallen.'

'Hoe oud was je toen?'

'Ik was toen, denk ik, twaalf', zei Moeder en keek me indringend aan. 'Zo'n hele dag thuis met oma duurde lang. Aan het einde van de dag, als mijn moeder thuiskwam van het werk op het land, mocht ik nog even naar buiten om te spelen.'

'Moest je toen je getrouwd was ook op het land werken?'

'Nee, gelukkig niet', antwoordde Moeder. 'Ik diende toch bij de dominee? De eerste jaren van ons trouwen bleef ik dat doen, maar het ging over toen er meer kinderen kwamen. Weet je wat ik toen deed om wat geld te verdienen? Als de vrouwen naar het land gingen, brachten ze hun kleine

kinderen naar mij en dan paste ik op ze.' Moeder kreeg er niet veel voor: een dubbeltje per week voor ieder kind. De winkelbel ging. Moeder legde haar stopwerk op tafel en stond op. Even later hoorde ik haar in de winkel met een klant praten.

2 De kerkelijke tucht

Aantekeningen - Volgens mijn tante Bep hadden opa en oma gezondigd tegen het zevende gebod en mochten ze daarom niet in de kerk trouwen. Ik zoek op wat het zevende gebod inhield: 'Elk voorechtelijk geslachtsverkeer was een inbreuk op de heiligheid van het huwelijk en was een overtreding van het gebod des heren.'

Met andere woorden: Geen seks voor het huwelijk.

Ik ben heel erg benieuwd hoe de gereformeerde kerk omging met dit soort overtredingen. Daarom ga ik naar Wissenkerke en zoek daar in het archief. De zeer behulpzame Gerard de Fouw helpt mij op weg. Ik kan de notulen van de kerkenraad van de gereformeerde kerk in Kamperland inzien. Ik vind niets over een verbod om in de kerk te trouwen, maar wel dat mijn opa Lou Filius op 3 juli 1914, dus vier maanden na zijn huwelijk, voor de kerkenraad was verschenen.

'Komt ter vergadering het lid Lourens Filius gehuwd met Anna Verburg. Deze broeder komt zeggen dat zijn huwelijk noodzakelijk is geworden en dat dit hem en zijne vrouw zeer spijt en zij er berouw en leedwezen over gevoelen. Na eenige gesprekken over de ware kennis der ... (onleesbaar) en de noodzakelijkheid van het geloof in Christus tot vergeving der Zonden, wordt hem door den kerkeraad gezegd dat zij voor den tijd van drie maanden onder den eersten trap der kerkelijke tucht moeten geplaatst worden en als zij den H. Doop voor hun kind begeeren zij voor den kerkeraad moeten komen om schuldbelijdenis af te leggen.'

In het kerkrecht was de kerkelijke tucht bedoeld om de leden van de gemeente te behoeden voor grensoverschrijdend gedrag. De maatregelen die mijn opa en oma opgelegd kregen, die overigens volgens het kerkrecht niet als straf beschouwd

mochten worden, waren in mijn ogen best zwaar. Ten eerste mochten opa en oma dus niet in de kerk trouwen. Ten tweede mochten ze hun kind niet laten dopen, tenzij zij schuldbelijdenis deden. Ten derde moesten zij drie maanden 'onder den eersten trap der kerkelijke tucht geplaatst worden'. Dit hield in dat de dominee vanaf de kansel bekendmaakte dat twee leden van de gemeente hadden gezondigd tegen het zevende gebod. Namen werden in deze fase nog niet genoemd. De gemeente werd bovendien opgeroepen tot gebed, opdat de zondaars tot inkeer zouden komen. De kerkenraad ging over tot de tweede trap als de zondaars 'geen leedwezen en berouw gevoelden over de zonde' en weigerden schuld te belijden. Bij de inwerkingtreding van de tweede trap werden ook de namen genoemd van de zondaars en werd de gemeente opgeroepen voor de zondaar te bidden en hem of haar 'in liefde aan te spreken' op zijn gedrag.

De openbare belijdenis van schuld was belangrijk. 'Zij geeft anderen vrees en weerhoudt alzo van zonde.' Precies drie maanden later, op 4 oktober, hebben mijn opa en oma 'voor den kerkenraad schuldbelijdenis afgelegd waarna de op hen toegepaste tucht is opgeheven.'

Je vraagt je af hoe de kerkenraad te weten was gekomen dat mijn grootouders het zevende gebod hadden overtreden. Zou oma dit zelf aan de dominee hebben verteld op aanraden van haar ouders? Zo'n tuchtmaatregel betekende dat heel wat mensen in het dorp wisten wat je had gedaan. Dat moeten mijn grootouders toch moeilijk hebben gevonden. Vooral oma, die zo vroom was. In de archieven kom ik meerdere 'gevallen' tegen. En niet iedereen was zo braaf en gehoorzaam als mijn opa en oma. Er waren ook mensen die zich verzetten tegen de maatregelen van de kerkenraad. Zoals Lena van Sluis.
'Komt ter vergadering het lid Lena van Sluis. Deze vrouw is van het avondmaal afgehouden, wegens te vroegtijdige huwelijkske gemeenschap. Zie notulen 1 mei 1914 art 2.'

Voor den kerkeraad verschenen is haar gevraagd of zij berouw en leedwezen over deze zonde gevoelde en of zij behoefte had dat God haar deze en al hare zonden uit genade mogt vergeven. Zij heeft toen gezegd dat zij dit niet gevoelde. De kerkeraad kon dus de tucht niet opheffen wijl er geen verootmoediging bij haar viel waar te nemen. Haar werd gezegd dat zij nog deze maanden onder de tucht moet blijven en na dienonleesbaar...weder tot den kerkeraad moest begeven om schuldbelijdenis af te leggen. Zij heeft voorts niets van zich laten hooren. In de huisbezoeking van 1915 is met haar over deze zaak gesproken, maar nog steeds bleef zij in denzelfden toestand. Het was haar niet duidelijk te maken dat zij gezondigd had en dus ter verootmoediging moest komen. In de huisbezoeking van 1916 is haar gezegd dat zij 4 februari op de vergadering van de kerkeraad moest komen om over deze zaak te spreken. Zij was daartoe genegen en beloofde te komen. Den volgenden dag echter ontving Br Noordhoek van haar een briefje waarvan de hoofdinhoud was dat zij er niets mede op had om te komen en zij Br Noordhoek verzocht haar te bezoeken om over deze zaak te spreken. Br. Noordhoek heeft aan dit verzoek natuurlijk niet voldaan, wijl het geen persoonlijke maar een kerkeraadszaak was. Niettegenstaande haar weigering om te komen in haar schrijven uitgedrukt is zij dan toch gekomen, maar in plaats van schuldbelijdenis te doen onthaalt zij de vergadering op een vloed van woorden waar niemand iets van kan begrijpen maar die tenslotte hierop neerkomt dat zij den kerkeraad beschuldigt van partijdig te handelen. Zij beweert dat met haar geheel anders is gehandeld dan met andere menschen op wie de tucht niet zoolang is toegepast. Het is haar niet aan het verstand te brengen dat dit haar eigen schuld is wijl zij niet gekomen is zooals de anderen menschen bij wie tekenen van berouw en boetwilligheid

waren waar te nemen. De geheele wijze waarop deze vrouw zich openbaart toont onwil en halstarrigheid en daarom besluit de vergadering de tucht op haar te blijven toepassen tot er tekenen van berouw bij haar zichtbaar zijn.'

Als een zondaar hardnekkig de vermaningen van de kerkenraad in de wind bleef slaan, en weigerde tekenen van boetvaardigheid te tonen, dan was de laatste remedie 'afsnijding'. Dit betekende dat het gemeentelid niet meer bij de kerk mocht horen.

3 Vader en de mobilisatie

Nog geen vier maanden na de trouwdag van Vader en Moeder brak de Eerste Wereldoorlog uit. Met Oostenrijk-Hongarije, Duitsland en Italië in het ene kamp en Rusland, Frankrijk, België en Engeland in het andere. In 1917 verklaarde ook Amerika Duitsland de oorlog. Nederland wilde neutraal blijven, maar was toch bang in deze oorlog betrokken te raken. Daarom werden op 31 juli 1914 de soldaten opgeroepen om dienst te doen aan de grenzen. Zo ook Vader. Hij werd gelegerd in Retranchement. Dit dorp ligt in het westen van Zeeuws-Vlaanderen dicht bij de Belgische grens. De soldaten die in dorpen moesten dienen, werden bij gewone burgers in huis ondergebracht. Kazernes waren namelijk alleen in grotere plaatsen. De mensen waren vriendelijk voor de soldaten. Ze werden hier en daar uitgenodigd op de koffie. Zo kwam Vader wel eens bij de familie Dregmans. Die mensen hadden een paar zoontjes. De jongens zaten af en toe bij Vader op de knie. Een van deze jongens werd later burgemeester van Koudekerke, het dorp waar mijn ouders in 1925 naartoe verhuisden en waar ik opgroeide. Burgemeester Dregmans had een dochter en ik zat bij haar in de klas.

Toen Vader in Retranchement was ingekwartierd, werd mijn oudste zus Jo geboren. Hoe dikwijls Vader verlof kreeg om naar huis te gaan, weet ik niet. Van Zeeuws-Vlaanderen naar Noord-Beveland was in die tijd een hele reis. Misschien ging hij eens in de maand? Bijna drie jaar later werd mijn broer Dies geboren.

Vader werd overgeplaatst naar Roosendaal in Noord-Brabant. Vader kwam in huis bij de familie Van de Brand. Hij had het daar goed. Moeder mocht met haar kinderen Jo en Dies een paar dagen bij de familie Van de Brand logeren.